

Јована Д. Миловановић*
Катарина Р. Јовић**

ВИЗУЕЛНО КОДИРАЊЕ ИДЕНТИТЕТА: ПАВИЉОНИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ НА МИЛЕНИЈУМСКОЈ ИЗЛОЖБИ У БУДИМПЕШТИ 1896. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: На великој националној изложби којом је Краљевина Угарска прослављала хиљадугодишњицу свог постојања нашли су се и павиљони Босне и Херцеговине, организовани тако да репрезентују босанскохерцеговачку средину са аспекта уметничке продукције, културно-образовних достигнућа и привредних делатности. Они су указивали на јединствени статус ових територија унутар Двојне монархије. Архитектуру и ентеријер изложбених простора, експонате и перформативне наступе (живе слике) босанскохерцеговачких павиљона на Миленијумској изложби у Будимпешти прожела је поетика оријентализма која је доминирала империјалном маштом ондашње Европе. Павиљони Босне и Херцеговине стога ће бити тумачени у контексту идејне и идеолошке концепције ове изложбе која је требало да оствари двојаку функцију: с једне стране да у центру предочи Краљевину Угарску као империјалну силу која учествује у цивилизаторској мисији просвећења народа Босне и Херцеговине, док је с друге стране требало да утиче на артикулацију бошњачког идентитета на периферији. Велики број вербалних и визуелних извора о споменутих павиљонима са Миленијумске изложбе, доступних у штампи која је излазила у Будимпешти и Сарајеву, омогућио је њихово позиционирање у односу на империјалистичке начине представљања карактеристичне за светске сајмове у европским центрима крајем XIX века, док је с друге стране осветљена рецепција у локалној средини коју су наметали представници власти.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Босна и Херцеговина, Миленијумска изложба, Будимпешта, Аустроугарска монархија, империјализам, оријентализам, бошњачки идентитет, визуелна култура.

---

* Филозофски факултет, Универзитет у Београду; jovana.milovanovic892@gmail.com

** Филозофски факултет, Универзитет у Београду; katarina_jovic@outlook.com

Уводна разматрања

Током читавог XIX века Мађари су континуирано радили на изградњи сопственог националног идентитета, уз различите успоне и падове, одређене политичким околностима у којима су се затекли. Формирањем Аустроугарске монархије 1867. године положај мађарског народа се знатно поправио у политичком погледу, што ће условити незапамћени развој у угарском делу монархије наредних деценија, у свим пољима деловања – од економије, индустрије и технологије, до културе. Кулминација развоја мађарске националне свести збила се 1896. године током обележавања хиљадугодишњице досељавања Мађара на просторе Панонске низије. Обележавање миленијума захватило је све сфере људског деловања, а слављењу историје биле су подређене не само делатности из области културно-уметничког стваралаштва већ и технолошко-индустријски проналасци (SISA 2016: 776–826). Хиљадугодишњи јубилеј за Мађаре је био повод да се сагледа, проучи и представи целокупан њихов национални живот, који започиње досељавањем мађарских племена крајем IX века, а кулминира савременим тренутком. Миленијумским свечаностима, одржаним током читаве 1896. године, требало је заокружити један циклични процес и најавити националну будућност (SINKÓ 1993: 132–147), у којој је важна улога припала репрезентацији новоприпојених области Босне и Херцеговине које су перципиране као важан политички успех и замајак аустроугарске, али и мађарске империјалне будућности (*BOSNA I HERCEGOVINA NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI GODINE 1896* 1896: 1–12).

Миленијумска изложба била је окосница читаве Миленијумске прославе, а била је отворена од почетка маја до почетка новембра 1896. године. Њено организовање је започело четири године раније увођењем у државно законодавство, а учешће свих административних јединица било је обавезно (Миловановић 2023: 112–114). Организовање Миленијумске изложбе било је спроведено по узору на светске сајмове који су обележили другу половину XIX века, на којима је циљ био представити „јединствени проширени свет” као својеврстан микрокосмос (ЏЕЛИК 1992: 1–3). Док су велике светске изложбе биле подређене слављењу производа индустрије и технолошког напретка, као и репрезентацији целокупног људског искуства (ЏЕЛИК 1992: 3), будимпештанска изложба је требало да прослави славну националну историју и хиљадугодишњи напредак мађарског народа (Миловановић 2023: 112–118).

Као простор који ће примити Миленијумску изложбу био је одређен Градски парк (Városliget) у Будимпешти, чији се главни улаз настављао на осу новоизграђене Авеније Андраши, непосредно из Трга хероја чије је уобличавање започело у миленијумској години. Унутар будимпештанског Градског парка налазило се неколико целина у оквиру којих су били груписани објекти посвећени различитим тематским целинама, попут Главне историјске групе (ŠPICER 1896: 197), етнографског села, павиљона посвећених различитим гранама пољопривреде и индустрије, до разноврсних павиљона којима су се репрезентовале угарске жупаније. Простор намењен излагању у оквиру Миленијумске изложбе износио је 520.000 м², док су само изложбени објекти прекривали простор од 120.000 м². Чак 21.000 излагача учествовала је у 130

павиљона, а међу њима се нашло и етнографско село са 24 куће и великим бројем мањих објеката (JANOS 1896: 7–15; KOVÁCS 1896: 7–15). Непосредно поред њих је био смештен комплекс објеката којима се репрезентовала Босна и Херцеговина (ŠPICER 1896: 216).

Једна од главних карактеристика свих светских сајмова било је интересовање за свет изван искуства човека европских империја, које је настало као последица колонијализма и империјализма, превасходно у погледу редефинисања глобалне структуре моћи, односно увођења новоосвојених територија у економске системе империја. Наметање економске и политичке доминације, али и индустријског прогреса и цивилизацијских *џекови*на човека *Окцидент*а остатку света (ЏЕЛИК 1992: 218–219), захтевало је *производњу* знања о другим културама (КАМИССЕК 2016: 164–182). Важан део система производње, а још више репрезентације знања о *друш*твима, биле су светске изложбе када су читави микрокосмоси култура, перцепираних као *Оријент*,¹ рекреирани у европским и америчким градовима, и пласирани кроз артефакте изложене у павиљонима. Међутим, да би *реалистичност* и *ауθεν*тичност људског искуства у свом тоталитету биле пренете, неретко су део изложбених поставки били и појединци који су носили своје локалне ношње током *извођења* дневних активности у намери да атмосфера одређених места буде оживљена (ЏЕЛИК 1992: 16).

Смештањем босанскохерцеговачког комплекса поред Миленијумског села требало је заокружити репрезентацију бројних народности које су живеале на територији Краљевине Угарске, а које је требало јасно разликовати од мађарског етнонационалног корпуса.² Током дуалистичког периода Мађари су претендовали да се наметну као „политичка нација” у мултиетничкој, вишејезичкој и мултиконфесионалној држави (МИЛОВАНОВИЋ 2023: 13–16), а најмлађа чланица те породице – Босна и Херцеговина – добила је посебно место.

Жеља Аустроугарске монархије да се сврста у ред колонијалних сила условила је империјалистичке акције спољнополитичких и војних кругова који су се залагали за династичку освајачку политику која је значила територијално ширење на „прву суседну земљу на Истоку”³ – Босну и Херцеговину. Однос угарске елите према Босни и Херцеговини одликовале су додатне специфичности у односу на Аустрију које су добрим делом биле засноване на идеологији Мађара Бењамина Калаја (Benjamin

¹ Термин *Оријент* настаје као последица дискурса оријентализма заснованог на идеолошкој и културалној потреби европских империјалних сила да се произведе одговарајућа контрастна слика о Другоме. *Оријент* и *Окцидент* као географска подручја, па тако и као културалне ентитете, створио је човек, уз подршку институција, академске науке, доктрина, али и уметничког стваралаштва. SAID 2008: 13–14.

² Миленијумско село чиниле су 24 куће које су изградиле 23 жупаније, формирајући две улице – једну сачињену од 12 мађарских кућа и другу од истог броја кућа које су припадале народностима. Више о Миленијумском селу вид. у: JANOS 1896: 7–15.

³ Наведене су речи грофа Ђуле Андрашија који се, ступивши на позицију министра спољних послова 1871, залагао за окупацију Босне и Херцеговине као тежиште источне политике коју су водили високи кругови у Монархији, надајући се трговинској, војној и политичкој експанзији. Наведено према: HASELSTEINER 1999: 162.

Kállay, 1844–1903) који је био један од носилаца мађарске империјалне идеје, служећи истовремено више од две деценије цару и краљу Фрањи Јосифу као гувернер Босне и Херцеговине (FELDMAN 2017: 103–117). Калајева делатност је у потпуности одредила живот Босне и Херцеговине унутар Монархије. Бењамин Калај је био припадник угарског племства, дипломата, заједнички министар финансија Аустроугарске монархије, а у периоду од 1882. до 1903. године и гувернер Босне и Херцеговине (KRALJAČIĆ 1987; MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ 2002: 50–76; DONIA 2003: 149–178). У свом идеолошко-филозофском спису *Мађарска на граници Истока и Запада* из 1883. године, заснованом на идеји о супремацији и доминацији *мађарске расе*, Калај недвосмислено истиче став да хришћански народи са европског простора који су се ослободили Турака нису у стању да формирају независне државе, већ да треба да потраже *моћнији ослонац*, као што је био хабзбуршка држава (KAROLY 2000: 220–248). Калајево становиште да велика сила не може постојати без политике моћи која се у случају Монархије најефикасније може спровести продором на Исток (KAROLY 2000: 231–232) требало је оправдати у домену културе, за шта је манифестација попут Миленијумских свечаности 1896, те Миленијумске изложбе унутар ње, била идеалан полигон.

Оспоравањем постојања политичке свести код народа Истока (KRALJAČIĆ 1987: 62–63), Калај је приступио подстицању бошњаштва као националног идентитета под окриљем Аустроугарске, желећи да постигне хомогенизацију становништва унутар Босне и Херцеговине, али и да спречи уједињење различитих етничко-верских ентитета на другим кохезивним основама. Идеја о *бошњаштву* као својеврсном националном идентитету под Калајевом управом није имала упориште у истоветном етничком пореклу, већ у идеји о државној заједници која може бити мултиетничка.⁴ Премда је муслиманско становништво Босне и Херцеговине одабрала за носиоце свог пројекта босанске нације, у складу са уверењем о историјском праву наслеђивања територије (KAROLY 2000: 233), Калајева влада тежила је утицати на све присутне етничке и религијске групе на босанској територији у циљу снажније консолидације идеје националног бошњаштва. Третирајући народе Босне и Херцеговине као религијске групе, пре него као политички свесне структуре (OKEY 2007: 57), Калајева влада успостављала је снажно програмско артикулисање бошњачког националног тела (DONIA, FINE 1994: 97–100; ZIŞAN FURAT 2012: 73).

Дводимензионална позиција Босне и Херцеговине унутар Монархије на релацији колонија – империја требало је да испуни двоструку функцију на Миленијумској изложби. С једне стране, да у центру, у мађарској престоници, креира визију о империјалним постигнућима угарске краљевине на Истоку, а с друге стране је, на периферији – у самој Босни и Херцеговини, требало успоставити лојалност локалног

⁴ Формулисање сопствених замисли о националној заједници као конгломерату различитих етничких скупова, Калај је засновао на идеји о мађарској политичкој нацији која је у време његовог руковођења Босном и Херцеговином била на свом врхунцу. Мађарска политичка нација је подразумевала све становнике Краљевине Угарске, без обзира на њихову етничку припадност, што је објашњавано тиме да држава може имати само једну нацију, а разнолико људство. VARGA 1993: 39 (наведено према: MAXWELL 2005: 408).

становништва према Калајевој управи прилежним извештавањем са изложбе. Присуство територије која је уживала јединствен статус у Аустроугарској монархији на Миленијумској изложби било је темељно промишљено. Визуелно-излагачки механизми коришћени у конструисању слике о Босни и Херцеговини унутар Монархије требало је да оправдају присуство *цивилизатора* на простору на ком је локално становништво пружало континуирани отпор окупатору (DONIA 1994: 97–100).

Идеје промовисане на Миленијумској изложби одјекивале су у локалној средини захваљујући штампаним медијима, инструментализованим од стране нове власти у циљу спровођења званичне политике. Аустроугарска империјалистичка стратегија почивала је на продубљењу разлика између Османског царства с једне и босанских муслимана с друге стране. Сходно томе, режимски часописи промовисали су бошњачки идентитет, језик и историју, без већег интересовања за представљање османског наслеђа и језика, који су били неизоставан део босанскохерцеговачке прошлости (ВЕТНКЕ 2019: 95–96). Истовремено, у срцу Царства, у циљу буђења поверења у новоосвојену територију заснованог на осећају познавања њених особености, режимски медији служили су се оријенталистичким стереотипима у креирању слике о босанскохерцеговачкој периферији (JOVIĆ 2021: 131).

*

Током читаве 1896. године у Босни и Херцеговини је извештавано са Миленијумске изложбе у Будимпешти, а главни извештач био је сарајевски часопис *Nađa*, основан годину дана раније под уредништвом Косте Хермана (Hörmann, 1850–1921), фолклористе, кустоса и оснивача Земаљског музеја Босне и Херцеговине. Уредником часописа *Nađa* именован га је Бењамин Калај, захваљујући Хермановом учинку у преносу званичних стратегија аустроугарске управе у културни миље Босне и Херцеговине. Залагања у овом домену учинила су га једним од водећих организатора босанскохерцеговачког комплекса на Миленијумској изложби, директором одељка којим се репрезентовала новоприпојена територија (HAJDARPAŠIĆ 2015: 161–199).

Значај Косте Хермана као колеге Бењамина Калаја, како је називан у будимпештанској штампи, истакнут је постављањем његове фотографије на насловну страну часописа *Мађарски геније* (*Magyar Géniusz*, сл. 1). Пратећи вербално-визуелни наратив је посвећен босанскохерцеговачким павиљонима на изложби, окарактерисаним као „један од најзанимљивијих делова изложбе, не само због богатства и едукативне вредности, већ и због тога што је Западна Европа овога пута имала прилику да први пут на изложби види окупиране покрајине” (АНОНИМ 1896: 337). У *Мађарском генију* се спомиње и оснивање илустрованог недељника *Nađa*, а као један од првих уређивачких задатака Косте Хермана истиче се представљање Будимпеште, главног града једне од окупаторских држава. Као посебан допринос листа *Nađa* назначени су бројни текстови о Мађарској – „знак да је стварање модерне Босне и Херцеговине такође дело Мађарске” (АНОНИМ 1896: 337). Унисони наративи који су пласирани у мађарским листовима у престоници и листу *Nađa* у Сарајеву сведоче о важности

Сл. 2. „Процелје босанско-херцеговаџког привредног павилјона у Будимпешти.” *Nada* br. 13, год. 2 (1896): 248.

масовне штампе у формирању јавног мњења и значају вербално-визуелне културе током читавог XIX века, а нарочито у последњим деценијама (TELESKO 2010: 22). Визуелизација културних процеса омогућила је проширење *хоризонџа ѝрисиџуџачности* захваљујући ком је деловање нових медијских поставки утицало на формирање кохерентне националне публице која је делила заједничко искуство (TELESKO 2010: 23–24), што је био циљ који је требало постићи прилежним извештавањем у *Наги* о Миленијуму.

Архитектура и дизајн: презентација материјалног наслеђа Босне и Херцеговине на Миленијумској изложби у Будимпешти

У индустријским друштвима XIX века, којима су колонијализам и империјализам били инхерентни механизми функционисања, осећај супериорности је био неизоставан део симболичке политике, а оријенталистички дискурс пратећи елемент (SAID 2008: 13–14). Концепт оријентализма функционисао је на различите начине, и није био искључиво усмерен ка перцепцији азијских и афричких земаља, већ је Оријент неретко проналажен и у европском комшилуку, те су земље Југоисточне Европе

на Западу перципиране на овај начин. С једне стране је то било условљено чињеницом да су оне и заиста географски биле лоциране *источно* од *зайадније* посматрача, а специфичну ноту оријенталном дискурсу давао је егзотични доживљај простора који су одређени период у прошлости провели у оквиру Османске империје.⁵ Напор да се отелотвори босански микрокосмос у Будимпешти указује на симболички значај који је ова територија имала за читаву Монархију, у том тренутку још увек формално део Османске империје. Модернизовани Запад ком се Угарска придружила током последње три деценије представљен је као антипод неразвијеном Оријенту, док је Босна и Херцеговина фигурирала између као простор Истока који може постати Запад, у мађарској штампи дефинисана као „западноевропска култура у источном оквиру” (Аноним 1896: 337).

С обзиром на то да се истовремено доживљавала блиском и далеком, Босна и Херцеговина интерпретирана је у контексту специфичног оријенталистичког дискурса који се почео развијати у аустроугарском кругу као оближњи, *добар* Оријент који је, за разлику од далеког *лошег* Оријента, могуће цивилизовати. С обзиром на географски положај и историју, као некадашња хришћанска територија и граница два царства, Босна и Херцеговина сматрала се простором заједничког искуства (HEISS, FEICHTINGER 2013: 148–150; ЈОВИЋ 2021: 132), што је погодовало рађању *граничног оријентализма* (*frontier Orientalism*).⁶

Архитектонски језик употребљен за изградњу босанских павиљона имао је уопште у оријентализму, организованом као конгломерат дивергентних исламских култура, својеврсни стилски колаж из визуре колонизатора. Генерализовани поглед на Оријент условио је настанак неомаварског стила заснованог на пројекцији новог политичког наратива чији је циљ био да нагласи визуелну различитост између окупираних земаља у односу на остатак Европе. Образовање архитеката у Аустроугарској у другој половини XIX века темељило се на европском идеалу *лепих уметности* заснованом на класичном канону, манифестованом кроз ред, симетрију и јасноћу форме, а условило је одсуство осећаја за дух места и амбијенталне вредности аутоног градитељског наслеђа које су носиле окупиране територије (BUŠATLIĆ 2021: 460–463). С друге стране, архитектура окупираних територија представљана је према узусима оријенталистичког сликарства XIX века у Европи, где је обезбеђен својеврсни симулакрум у ком је аутентичност детаља подређена ефекту (псеудо)реалности (ЏЕЛИК 1992: 22–25), а мистификација и атемпоралност су биле сведочанство о *нейроменљивости* Оријента (NOSCHLIN 1983: 124).

⁵ Овај дискурс није био искључиво резервисан за однос Мађара према својим јужни(ји)м суседима, већ су и друге западне земље, а међу њима и мађарски сународници у Монархији – Аустријанци, перципирани Мађаре као ватрени, оријентални народ, а мађарске теме и мотиви у уметничком стваралаштву су рангирани поред азијских тема. HESSKY 2021: 119–127.

⁶ Теорију о *граничном оријентализму* формулисао је Андре Гингрич, а додатно су је продубили Хајс и Фехтингер. Више о томе у: HEISS, FEICHTINGER 2013: 148–165; GINGRICH 2015: 60–66. О оријентализму и балканизму: TODOROVA 1997; FLEMING 2000: 1218–1233.

Сл. 3. „Paviljon bosansko-hercegovačkog šumarstva u Budimpešti.” *Nada* br. 13, god. 2 (1896): 249.

*

Излагачки комплекс Босне и Херцеговине чинило је пет целина: Индустијски павиљон, Шумарски павиљон, Босанска кућа са ткаоницом веза и ћилима, Босанска кафана и Павиљон босанскохерцеговачких државних железница. Заузимао је површину од 6000 м², а био је доминантно изграђен у такозваном *оријенталном* стилу (ЏРИСЕР 1896: 216), позициониран надомак Миленијумског села. Градитељ је био Франтишек Блажек (František Blažek, 1863–1944), ученик Бечке академије који је пројектовао различите објекте у Босни и Херцеговини (ШЕВО 2019: 2–20). Посебно се истицао Индустијски павиљон или такозвана Обртна палата, која је заузимала монументалну дужину од 73 метра. Иза ње, са десне стране, налазио се Шумарски павиљон, а лево Босанска кафана уз коју се уздизала Босанска кућа. Са задње стране, босански комплекс се завршавао Железничким павиљоном. Целину босанскохерцеговачког излагачког простора су, поред архитектонски промишљено обликованих објеката, чинили и пажљиво уређени околни простори (ЏРИСЕР 1986: 216).

Сл. 4. „Особље са босанскохерцеговачке изложбе (A bosnyák kiállítás személyzete).”
Ország-Világ. 17. évfolyam, 27-52. szám/35. szám (08.30.1896): 549. Preuzeto sa: https://adt.arcanum.com/en/view/OrszagVilag_1896_2/?query=+bosny%C3%A1k&pg=129&layout=s,
Датум приступа: децембар, 2023.

Индустриска палата била је изграђена у духу еклектичне исламске архитектуре, ниског крова, са три кубична крила повезана нижим правоугаоним партијама (сл. 2). На њима су се уочавали селџучко-персијски портали и маварске потковичасте форме са транзенама у духу касноосманлијског неимарства, док су се на бочним тремовима Шумарског павиљона препознавали елементи мамелучке градитељске школе (сл. 3). Сличан архитектонски склоп истицао се и на најзначајнијим државним здањима из овог периода, те се псеудомаварски стил уочава и на Градској вијећници у Сарајеву, изграђеној две године раније. Произвољни еклектицизам постаће учестала градитељска пракса у Босни и Херцеговини под аустроугарском влашћу, о чему сведоче павиљони Босне и Херцеговине са Светске изложбе у Бриселу 1897. године, и Јубиларне изложбе у Бечу 1898. године (ВаОТЋ 2012: 119). Поред указивања на супериорност колонијализатора, који је успостављао нови визуелни идентитет своје колоније, оваква решења указују и на потребу удаљавања од стварног локалног османског наслеђа

Сл. 5. „Dvorana za umjetni obrt u bosansko-hercegovačkom paviljonu u Budimpešti.” *Nada* br. 16, god. 2 (1896): 308.

(ВАОТИС 2012: 114, 127). С друге стране, домаћа штампа под аустроугарском контролом истицала је лепоту такозваног „оријенталног” и „источњачког” стила (ŠPICER 1986: 216). Са кубетом „толиком високим, да се види са свих незаграђених тачака читаве Пеште”, истицао се и Жељезнички павиљон, као „најзнаменитија палача [...] силних димензија” (ŠPICER 1986: 375).

Једини пример верне локалне архитектуре на Миленијумској изложби била је Босанска кућа (сл. 4). Званични изложбени каталог доступан босанскохерцеговачким читаоцима *Босна и Херцеговина на Миленијској изложби у Будимпешти године 1896* детаљно је представио архитектуру Босанске куће и њен унутрашњи распоред. Захваљујући свом екстерном решењу, чинила се као једноставна „бијела, четвороугласта зидна коцка” са доњом зоном затвореном масивним, каменим зидовима који су пропуштали „мало зрака и свјетла”, чувајући топлоту током хладних зимских месеци, и горњом зоном рашчлањеном низом прозора, погодном за уживање у горским

¹ Преузето са: https://adt.arcanum.com/en/view/OrszagVilag_1896_2/?query=+bosny%C3%A1k&pg=129&layout=s, децембар 2023).

Сл. 6. „Rezbarije iz bosanske izložbene kuće”; „Veziva iz bosanske izložbene kuće”; „Bakrenine iz bosanske izložbene kuće.” *Nada* br. 16, god. 2 (1896): 317–318.

летњим видицима. Завршавала се пљоснатим кровом од ћерамиде, на дрвеној подлози (*BOSNA I HERCEGOVINA NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI GODINE 1896 1896*: 95). Изложба босанског градитељства, са моделом сарајевске Беледије у средишту, коју је као зграду општине пројектовао аустроугарски архитекта Карло Паржик, налазила се у Индустијској палати сведочећи о напретку градитељства у Босни и Херцеговини (ŠPICER 1986: 216).

Овом генерализујућем оријенталном архитектонском коду карактеристичном за босанскохерцеговачку скупину, контрастирани су јасно дефинисани истористички стилови градње, карактеристични за Западну Европу. Ревитализација историјских стилова попут неороманике, неоготике, неоренесансе и других на Миленијумској изложби, требало је репрезентацији мађарске националне прошлости да придодају општи карактер који би сугерисао припадност Мађара европској породици народа (SISA 2016: 802–806).

Унутрашњост босанских павиљона била је испуњена материјалним наслеђем у оквиру којег су доминирали предмети индустријске и домаће радиности, као неизоставни део излагачке политике на изложбама у Монархији које су претходиле Миленијумској (МИЛОВАНОВИЋ 2019: 201–233). Излагање домаће радиности народа *испично од Зайида* испуњавало је циљ да „упркос ситуацији у којој су заглибили, народи Оријента, који су углавном назадовали са цивилизацијских висина, и даље имају регулациони утицај на уметничку индустрију јер су сачували своју традицију” (RAMPLEY 2011: 41). Презентација босанскохерцеговачких радиности у Будимпешти требало је да обухвати предмете израђене у приватним кућама и модерним фабрикама широм Босне и Херцеговине (сл. 5) (ŠPICER 1986: 158). Тако је прочеље Индустијске палате чинила чаршија са 13 дућана: бичагџија, пиринџија, кујунџија, „сваки поједини

мајстор своје сврхе” који ту продаје старо оружје, коњску опрему, сарач, а како је у *Nada* наведено: „чизмација и терзија нуде своју робу на парар, дочим радници земаљских обртних радионица приређују своје у читавој Европи добро познате радње” (ŠPICER 1986: 216). У десном крилу су били смештени производи домаће индустрије и примењене уметности, у изворима описани као „ћилими, без, богато везиво, кра-сне оправе”, а уз то и „земаљска штампарија са нашом *Надом* на столу, занимљиве босанске слике и штудије Карла Либсхера (Праг), Рубена (Беч), Леа Арндта (Берлин), и Арндт-Чеплина (Сарајево). Завршује пак десно крило богатом изложбом умјетничког заната: прекрасног везива, разног посуђа за натик и резбарство” (ŠPICER 1986: 216).

Без обзира на слабији квалитет, како је оцењено у изложбеном каталогу, уметнички занати Босне и Херцеговине истицали су се по својим посебностима. Слично архитектонским решењима, били су комбиновани са старијим исламским орнаментом који није припадао локалној традицији (*BOSNA I HERCEGOVINA NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI GODINE 1896 1896*: 28). Према каталогу, на први поглед босански дизајн чинио се недвосмислено оријенталним, а пажљивијим посматрањем уочило би се специфично обележје које је босанскохерцеговачки орнамент разликовало од других земаља Оријента. У време локалних немира, како се истицало у каталогу, квалитет њихове израде је опадао, а обновљен је, очуван и унапређен упливом аустроугарске

Сл. 7. „Seljanka iz sarajevskog polja u bosanskoj izložbenoj kući.” *Nada* br. 16, god. 2 (1896): 316.

владе. Томе је, наводно, посебно погодовала живахна трговина коју је донела окупација. Калајеви напори у очувању домаћих техника примењене уметности слављени су из два аспекта: први се односио на ревитализацију постојећег квалитета израде старих форми, а други на њихову адаптацију европском културном животу и потребама тржишта. Уз описе путешствија аустроугарских стручњака кроз Босну и Херцеговину у потрази за „правим мајсторима” (од инкрустације, тауширања, савачења и куцања, ткања ћилима и везења на безу) успостављао се општи прогрес по аустроугарској мери и оправдавање уплива власти у домаћу производњу и тржиште (*BOSNA I HERCEGOVINA NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI GODINE 1896 1896*: 26–29). Аустроугарске текстилне фирме увелико су у овом тренутку контролисале босанскохерцеговачку текстилну производњу, прилагођавајући је потрошачима из градских подручја. Стандардизација и формализација босанских мотива у дизајну учинила је производе спремним за тржиште. Кућна производња је била усклађена с примљеним инструкцијама, што је резултирало двосмерним производним процесом: босанскохерцеговачком

креацијом оствареном по аустроугарским мерилима (сл. 6) (REYNOLDS CORDILEONE 2010: 186; 2015: 38–39).

Пред европском и босанском јавношћу цивилизаторска мисија била је пропагирана као начин оправдавања мандата Аустроугарске на овој територији, која је то чинила програмом народног просвећивања. Спектакуларна промоција ефеката цивилизаторске мисије пре свега се односила на модернизацију освојене територије у свим областима делатности. Она је подразумевала колико обнову толико и веру у напредак и прогрес по аустроугарској мери. Тиме се ново окупаторско доба уобличавало у визију *срејиној раздобља* или *злайној доба* у босанској историји (LOVRENOVIĆ 2016: 1).

Инсценација идентитета: презентација нематеријалног наслеђа Босне и Херцеговине на Миленијумској изложби у Будимпешти

Паралелно са процесом конструисања мађарске (политичке) нације, на Миленијумској изложби је било важно отелотворити бошњачку националну заједницу, учинити је делом *стварности* која се може доживети на разумљив, чулно уочљив и естетски пријемчив начин (TELESKO 2010: 244). Средства комуникације која се односе на визуелне представе и вербалне слике била су значајан полигон у „визуелној конструкцији друштвеног”⁷, а манифестовала су се путем артефаката, или путем перформативних радњи оличених у историјским процесијама и *живим сликама*, које су биле веома заступљене током прославе Миленијума 1896. у Угарској (SINKÓ 1993: 132–143). У контексту павиљона Босне и Херцеговине нарочита пажња ће бити обрађена на *живе слике*, којима је требало (ре)конструисати босанскохерцеговачку *стварност* у Будимпешти.

Живе слике као медиј тоталне визуелне конструкције биле су незаобилазни чинилац великих светских изложби у другој половини XIX века. Ови догађаји нису били искључиво одраз одређене извесности, већ су својим механизмима репрезентације служили производњи империјалних истина и културолошких разлика датих у „објективном” облику (HEIDEGGER 2002: 57–85). Специфичан визуелни потенцијал који су носили артефакти изложени у павиљонима, као и *живе слике* које је требало перформативно да интервенишу, имали су исти циљ – не само да призову стварност већ да је креирају унутар затвореног контекста значења на релацији мађарска држава – Босна и Херцеговина (TELESKO 2010: 44).

Дијапазон медија визуелне културе који је био подређен (ре)креирању босанског искуства у Будимпешти био је изузетно широк и имао је своје утемељење у већ потврђеној пракси јавног деловања у Угарској. Излагање историјских артефаката,

⁷ Методолошки оквири које је поставио Томас Мичел (William John Thomas Mitchell), уводећи у поље историјско-уметничког изучавања и визуелну културу, омогућили су сагледавање визуелности не само као „друштвене конструкције виђења” већ и као „визуелне конструкције друштвеног” (MITCHELL 2016: 432–433).

предмета и слика, али и оживљавање историје путем свечаних процесија и сценских представа, служило је пре свега за потврђивање историјских права, за „јачање врлине”, али и као средство цивилизовања народа.⁸ Ако се Миленијумске свечаности, а нарочито сама изложба, сагледају као својеврсни *Gesamtkunstwerk* мађарске (политичке) нације у њеној историјској перспективи, али и садашњости, у том случају се павиљон Босне и Херцеговине, односно окупација ових територија, може разумети као последњи у низу мађарских историјских тријумфа, након низа пораза, који ће најавити светлу националну будућност. Утемељење мађарске империјалне идеје у контексту Босне и Херцеговине лежало је у прошлости коју је путем историјске науке, али и тоталне визуелне конструкције, требало оживети пред јавним мњењем (АНОНИМ 1896: 549–550). Истицањем историјског права и улоге Краљевине Угарске у средњовековном животу Босне и Херцеговине требало је оправдати претензије у садашњости, захваљујући којима „изненађујућом брзином излази из тужног мрака заосталости” (АНОНИМ 1896: 549–550).

*

Шумарски павиљон приказао је шумарско господарство, риболов и лов, на посве динамичан начин. Изложба је организована тако да укључи посматрача у атмосферу природних предела Босне и Херцеговине, у којој се нижу „поједине пећине, а на њима животиње и птице у наравним позицијама”, док се лево и десно поглед пружа на „босанског ловца, како један нишани на мегједа, а други како вреба јаребице” (ŠPICEK 1896: 216). Истицањем живописног амбијента успостављала се комуникација забавног и едукативног карактера са посматрачем. Подучавање се одвијало уз разоноду, представљањем обичаја, светковина и традиција, са извесним бројем *живих слика* (ŠPICEK 1896: 178), како би се створила богата „збирка доказа о успјесима у свим гранама господарственог и културног живота [...] што у свим потанкостима одговара одношајима, какви у истину и јесу” (ŠPICEK 1896: 216). Пасторални призори су послужили као средство за стварање босанске *друјосџии* (MITCHELL 1998: 455–572), која је наговештавала *иџиџомосџи* подређене територије. Такав репрезентативни механизам стварао је слику о неразвијености окупираног тла, чији је цивилизацијски развој почивао на вољи културолошки, интелектуално и економски надмоћног окупатора. Слика другости у погледу Босне и Херцеговине стварала се путем одабира мотива чија је сврха била преношење *аџмосфере* и *каракџера* покорене територије, како би се обликовала *еџноџрафска џџоџраџија* која је пропагирала специфичну перцепцију и интерпретацију

⁸ Флорис Ромер (Flóris Rómer), пионир угарске археологије, историчар, историчар уметности и професор на будимпештанском Универзитету, одржао је читање на Конгресу Историјског друштва јула 1885, насловљено „Стварање осећаја историје у јавности кроз свечане процесије, сценске представе, националне слике, историјске изложбе и музеје”. Ромерово становиште снажно је одредило употребу медија визуелне културе на Земаљској изложби 1885, а још више током читавих Миленијумских свечаности 1896, као и на самој изложби. SINKÓ 1993: 132–143.

Сл. 8. „Selamluk u bosanskoj kući na Milenijskoj izložbi.” *Nada* br. 15, god. 2 (1896): 298.

младе колоније (МАКУЉЕВИЋ 2013: 78; ЈОВИЋ 2021: 125). Премда је извештавање о Миленијумској изложби било означено „строгом објективношћу референта” (ŠPICER 1986: 416), прикази су неретко били романтизовани и пренаглашени.

Креирање *живих слика* у Босанској кући пратио је разрађени систем оријенталистичког представљања који је био заступљен у архитектури и дизајну. Представе босанскохерцеговачких жена искључивале су мотиве попут харема и оријенталних плесова, који су се доводили у везу са оријенталистичким концептом *femme fatale*. Ипак, понуђени призори били су означени пренаглашеним народним мотивима, категоричним локалним обележјима и типологијама које су почивале на исцрпним модним детаљима, међусобно искључивим репрезентацијама различитих локалних, регионалних и етничких група. Премда пажљиво осмишљен, овакав начин представљања није одговарао збиљи, с обзиром на то да је женска мода на босанскохерцеговачким улицама у то време познавала дубља преплитања. Одабрани метод визуелне артикулације босанскохерцеговачких жена подстицао је ефекат спектакла и интересовање за

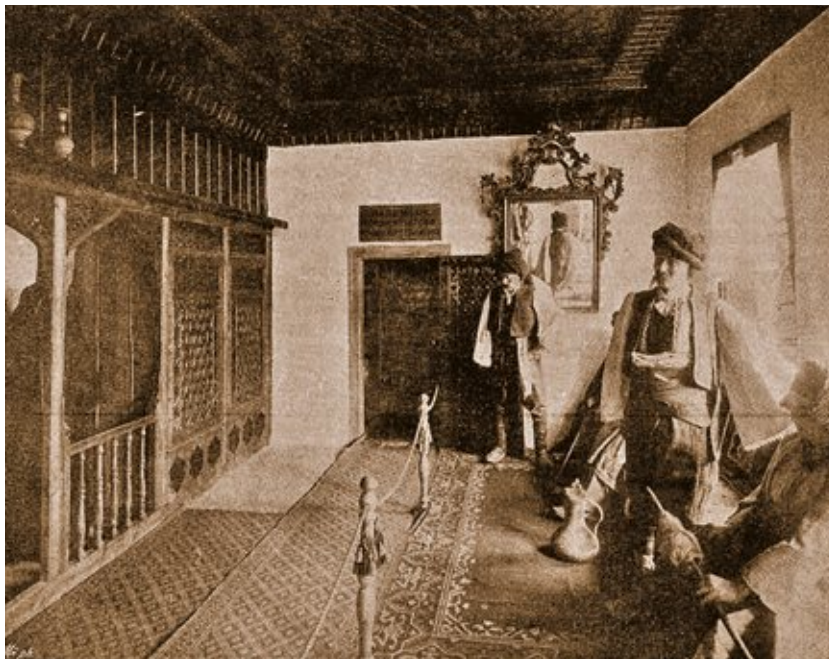
gruioṣī, која није била далека и застрашујућа већ *īīīīōma*, *īrīmīīīīvīvna* и *īōznāīīa* освајачу (сл. 7).⁹ Томе су одговарали и описи изложбеног каталога који су дочаравали традиционални „мухамедански” начин живљења, односно искључење жена из јавности које се просторно постизало раздвајањем харемлука и селамлука у босанској кући (*BOSNA I HERCEGOVINA NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI GODINE 1896 1896*: 96–99).

„Велик број љепушних босанских дјевојака, које вјештом руком наочи посјетитеља и уз живи интерес многобројних посјетитељица на својим кроснама праве ћилиме и тку познати босански без” налазио се у приземним просторијама Босанске куће, док је на горњем спрату, до ког су водили уски басамаци, представљен „прави правцати ашиклук” са просторијама „ко у каква богата бега”. Ту су се налазили диванхана, селамлук, харем, „а све то оживјело цијелим групама у богату народну ношњу одјевених лутака” (сл. 8, 9, 10) (*ŠPICER 1986*: 216). Уз присуство лутки којима су се дочаравали одговарајућа атмосфера и обичаји, на изложби су били заступљени и, већ споменути, живи модели. Позирајући у етнографски уређеним просторима, у традиционалном ставу као што је турски сед, ове *живе слике* уживале су у пушењу дувана и испијању кафе. Са дугим брковима, османским крзненим огртачима и турбанима, преносили су посматрачу делић интимне атмосфере из Босанске куће и кафане. Пракса употребе живих модела зарад репрезентације босанског начина живљења пред посматрачем, који је на изложби преузимао улогу воајера, била је већ увелико у употреби у аустроугарским центрима, где су се јављале представе босанских трговаца и ратника. Њихова функција била је да подуче и забаве народ Беча и Пеште, те да инспиришу на путовање кроз младу колонију, подстичући аустроугарски туризам (*REYNOLDS CORDILEONE 2015*: 35). У изложбеним просторима су се налазиле појединости домаћег дизајна, као што су миндер (врста душека који се простире по дивану), долаф (врста узиданог ормана), рафа (врста полице) и шкрабија (врста ланице, фиоке), пећ и бањица, пешкуни (врста малог дрвеног стола), мангала (врста суда за грејање), те прозори украшени шароликим стаклом и таваница *оријенталној слоја*. Тако су и домаћи ентеријери изложени на Миленијумској изложби, а које је уредио кустос Земаљског музеја др Ђиро Трухелка, тежили представити веродостојне просторе и традиције, пазећи особито на то „да се поједини призори из пучког живота (посјет код бега, просци, харемска сиеста) што верније прикажу, не би ли се тим начином расплинули криви појмови, што их странци утувише о нашем друштвеном животу” (*ŠPICER 1986*: 216). То је у пракси резултирало изазивањем спектакуларне атмосфере која је имала другачији ефекат, потврђујући стереотипе о босанскохерцеговачком народу у Двојној монархији.

Свођење сложених политичко-културолошких целина на микрокосмичке призоре, на део изложбеног спектакла којим је *свеић* требало редуковати на *објекат* приказивања који ће многобројна публика моћи да види, истражи и искуси (*MITCHELL 1989*: 219–220), у процесу политичке комуникације производило је ефекат објективне

⁹ О оријенталистичкој перцепцији жена: *NOCHLIN 1983*: 122; *STAMM 2012*: 228–241. Више о оријенталистичким представама жена на Балкану: *ČIROVIĆ 2015*: 171–186.

Сл. 9. „Divanhana u bosanskoj kući na milenijskoj izložbi.” *Nada* br. 17, god 2 (1896): 329.

Сл. 10. „Haremluk. Slika iz bosanske kuće na milenijskoj izložbi.” *Nada* br. 17, god. 2 (1896): 333.

Сл. 1: Фотографија Косте Хермана на насловној страници часописа *Мађарски џеније: Magyar Géniusz*. 5. évfolyam, 1-52. szám/21. szám (05.07.1896): 1. Преузето са: https://adt.arcanum.com/en/view/MTA_MagyarGéniusz_1896/?query=+bosny%C3%A1k&rg=336&layout=s, Датум приступа: децембар, 2023.

сталацијама међу којима се истицала *Fontaine lumineuse*. Спој нетакнуте природе, непросвећених јунака и модерности указивао је на учинковитост препорода по аустроугарској мери: „Не бојадеше се више само свила, него и вода; све је пошло бестрагом луксуса, који се је ушуљао и у вилинско царство!”, говорило се у медијима. С друге стране, делотворност *цивилизаторске мисије* на изложби је препознавало *море људства*, пролазећи корзом обасјаним лампионима (ŠPICER 1986: 416).

Закључна разматрања

Иза званичног наратива окупатора, који је подразумевао избављење Босне и Херцеговине из такозване *инерјиносии* у којој се нашла након вишевековне османске

истине. Употребом разрађених оријенталистичких механизма у служби креирања *реалне слике о оријенталном човеку* као пасивном, инертном, склоном мистицизму и декаденцији требало је супротставити слику човека Окцидента као прогресивног, проактивног, моралног, посвећеног раду и дисциплини (NOSCHLIN 1983: 122–123). Рекреирање одговарајућег амбијента, подвргнутог свим чулима – „доброј вољници ока, уха и стомака”, постигнуто је симулацијом гостионица, кафана, пивара, кушаоница, продавница млека и чарда, наступима ромских и војних оркестара: „глазбе, која ће те сјећати на познате мелодије у далекој крши, тек пошто је ту по цијели дан сакупљено босанског свијета, то се странцу пружа обилна прилика, да се нагледа оријенталних призора у срцу изложбе” (ŠPICER 1896: 216). У Босанској кафани, где су посетиоци били послужени „изврсном кавом, чабуком, цигаретом, нарگیлом, лимунадом, слатким и иним обичајним производима босанског каванарства”, подстицао се народни амбијент, који се укључивао у пасторални, истичући примитивну природу тек освојене Босне и Херцеговине. Продор цивилизацијског плама у последњим деценијама XIX века симболично се наслеђивао грађевинским и скулпторалним елементима, те електричним жаруљама и инсталацијама међу којима се истицала *Fontaine lumineuse*. Спој нетакнуте природе, непросвећених јунака и модерности указивао је на учинковитост препорода по аустроугарској мери: „Не бојадеше се више само свила, него и вода; све је пошло бестрагом луксуса, који се је ушуљао и у вилинско царство!”, говорило се у медијима. С друге стране, делотворност *цивилизаторске мисије* на изложби је препознавало *море људства*, пролазећи корзом обасјаним лампионима (ŠPICER 1986: 416).

управе, стајали су практични интереси Двојне монархије. Мотивацију за окупацију и, потом, анексију Босне и Херцеговине, Аустроугарска је нашла у потреби за политичко-стратешком, економском и територијалном експанзијом. Она је првенствено почивала на напорима да се заустави ширење панславизма и југословенства на простору Балкана, на тежњама за остварење приступа босанскохерцеговачким рудама и ширења аустроугарског тржишта. Реализацију својих интереса Монархија је започела окупацијом Босне и Херцеговине 1878. године, само неколико година пре француске узурпације Туниса (1881) и британске окупације Египта (1882) (DONIA 1981: 8–9; NIKOLIĆ 2016: 177–195; RUTHNER 2018: 4). Преузимањем власти над Босном и Херцеговином и ширењем својих утицаја ка југу Европе, Аустроугарска је желела да узме учешће на међународној империјалистичкој и колонијализаторској сцени. Калајев *цивилизаторски* пројекат обухватао је сложен програм модернизације Босне и Херцеговине, која је подразумевала очување наслеђа уз укључивање *прогресивног* духа и достигнућа Аустроугарске, чиме би се, према званичном наративу, подстицала креација јединственог и посебног идентитета ове територије. Припадност Босне и Херцеговине Западу, према Калају, историјски је била оправдана с обзиром на то да је сматрана вазалом угарске круне у прошлости, те стога ближом Угарској него окружним словенским земљама. Захваљујући овом наративу, успостављала се изолациона политика у Босни и Херцеговини у односу на друге јужнословенске земље, уз строго надзирање граница према Црној Гори и Србији, увођењем царинских контрола, милитарним кордонима и насељавањем пограничних територија германским цивилима. Један од механизма био је и спречавање интегрисања Босне и Херцеговине у југословенску заједницу, и званична изградња идентитета бошњаштва, јединственог у односу на идентитете околних земаља (KRALJAČIĆ 2002: 74–78; MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ 2002: 67–68).

Оријенталистички дискурс и поетика препознати су као носећи у успостављању босанскохерцеговачких павиљона, а варирали су у зависности од географске тачке са које се перципира Исток. Док су се географске границе Оријента померале кроз историју, концепт *Оријента* као *друго* остао је мање-више непромењен. Штавише, културе и идеологије које су прећутно претпостављале дихотомију између Истока и Запада, инкорпорирале су есенцијализам у обрасце репрезентације земаља које су сматране оријенталним. Дати есенцијализам имплицира да људима и њиховим друштвеним или културним институцијама „владају одређене природе које су својствене ентитетима природног света” (HAJDEN 1995: 917–931).

У првој половини XIX века, пре него што је Угарска остварила изванредан степен самосталности стварањем Аустроугарске монархије, мађарске теме су у немачкој литератури и аустријским визуелним медијима перципиране оријенталним. Током прве половине века, аустријски уметници су предузимали путовања на Исток, у Велику мађарску равницу, у потрази за егзотичним и цивилизацијом нетакнутим људима која је будила асоцијације на удаљене оријенталне пределе (HESSKY 2021: 119–127). Желећи да нагласи сопствени *цивилизацијски најредак* на Миленијумској изложби,

настао у више од три деценије дуализма, Угарској је била потребна *заостала друшћина* подобна да се њоме влада а која је била отелотворена у одељку Босне и Херцеговине. С друге стране, колонијалистички дискурс доминирао је режимским медијима унутар саме Босне и Херцеговине. Пласиран у *Наги* требало је међу босанскохерцеговачким становништвом да оправда цивилизаторску мисију, о чему сведочи следећи одломак извештаја из Будимпеште послатог у Сарајево: „За ово прошлих 18 година, пробудила је чврста рука модерне европске владе ове запуштене крајеве европског Истока на нов живот. Прије 18 година још у дријемежу средњовјечних одношаја, данас ето бују тај живот истим стечевинама, које под конач 19. стољећа на сваком пољу јавног живота у свим просвијетљенијим земљама шире добробит народа и културни процват” (ŠPICER 1896: 216).

Ограничена реална моћ у домену политичког, зависност од династије Хабзбург и све веће нетрпељивости међу народима унутар угарског дела Монархије, допринели су да се недостаци постизања државних циљева компензују симболичком политиком пласираном путем културне производње. Напори који су предузимани да се Босна и Херцеговина прикаже делом „светле и славне” (Аноним 1896: 549–550) мађарске прошлости, али још више дуалистичке садашњости, у визуелној култури требало је да фиксирају слику о босанском Оријенту и могућности *избављења* јужнословенских земаља из канџи османског наслеђа (GUMZ 2009).

ЛИТЕРАТУРА

- МИЛОВАНОВИЋ, Јована. „Српске црквене старине на изложбама у Будимпешти крајем 19. века: културно наслеђе у функцији двојног идентитета.” (MILOVANOVIĆ, Jovana. “Serbian church antiquities at exhibitions in Budapest at the end of the 19th century: cultural heritage in a function of dual identity”). У: ФАРАГО, Корнелија (ур.). *Из историје српско-мађарских културних веза*. Књ. 2. Нови Сад: Матица српска, 2019, 201–233.
- МИЛОВАНОВИЋ, Јована. *Визуелизација концепција мађарске политичке нације у јужној Угарској током последњих деценија 19. и почетком 20. века*, докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет (MILOVANOVIĆ, Jovana. *Visualisation of the Concept of the Hungarian Political Nation in South Hungary during the last decades of the 19th Century and at the beginning of the 20th century*. Beograd: Filozofski fakultet), 2023.
- ШЕВО, Љиљана. „Поручиоци и пројектанти – нацрти за православне цркве у Вишеграду, Зеници, Блажују, Трновцу и Вођеници.” (ŠEVO, Ljiljana. “Patrons and Designers – Projects for Orthodox Churches in Višegrad, Zenica, Blažuj, Trnovac and Vođenica.”) *АГГ+ часопис за архитектуру, грађевинарство, геодезију и сродне научне области* бр. 7-1 (2019): 2–20.
- “A BOSNYÁK-HERCZEGOVINAI KIÁLLÍTÁS.” *Magyar Gényusz* sz. 21, ev. V (17. május 1896): 337.
- “A BOSNYÁK KIÁLLÍTÁS SZEMÉLYZETE.” *Ország-Világ* XVII. év, 35-ik szám (30. augusztus, 1896): 549–550.
- “A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS CSODÁI.” *Nada* br. 13 (1896): 260.

- BAKIĆ HAJDEN, Milica. "Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia." *Slavic Review* vol. 54, no. 4 (1995): 917–931.
- BAOTIĆ, Andrea. „Orijentalizam u prikazima Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom na međunarodnim i svjetskim izložbama." *A Young Researchers Journal / Sophos – časopis mladih istraživača* br. 5 (2012): 107–130.
- BETHKE, Carl. "The Bosnische Post: A Newspaper in Sarajevo, 1884–1903." In: PROKOPOVYCH, Markian, Carl Bethke, Tamara Scheer (eds.). *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden, Boston: Brill, 2019, 87–114.
- BOSNA I HERCEGOVINA NA MILENIJSKOJ IZLOŽBI U BUDIMPEŠTI GODINE 1896. Sarajevo: Izložbeni ured bosanskohercegovačke Zemaljske vlade, 1896.
- BUŠATLIĆ, Lejla. „Bosanski slog u komparativnom diskursu nacionalnih arhitektonskih stilova na području Balkana." *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* br. 24 (2021): 460–463.
- ÇELIK, Zeynep. *Displaying the Orient: Architecture of Islam in Nineteenth-century World's Fair*. Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press, 1992.
- ĆIROVIĆ, Irena. "Gender, war and Imagery of the Balkans." In: ZIMMERMANN, Tanja, Aleksandar Jakir (eds.). *Europe and the Balkans Decades of 'Europeanization'?*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2015, 171–186.
- DONIA, Robert J. *Islam Under The Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina, 1878–1914*. New York: Columbia University Press, 1981.
- DONIA, Robert, John V. A. Fine Jr. *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*. London: Hurst and Company, 1994.
- DONIA, Robert J. "Fin-de-Siècle Sarajevo: Habsburška transformacija osmanskog grada." *Prilozi* br. 32 (2003): 149–178.
- FELDMAN, Andrea. "Kállay's dilemma on the challenge of creating a manageable identity in Bosnia and Herzegovina (1882–1900)." *Review of Croatian History* vol. XIII, no. 1 (2017): 103–117.
- FLEMING, Katherine Elizabeth. "Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography." *The American Historical Review* vol. 105, no. 4 (2000): 1218–1233.
- GINGRICH, André. "The Nearby Frontier: Structural Analyses of Myths of Orientalism." *Diogenes* vol. 60, no. 2 (2015): 60–66.
- GUMZ, Jonathan E. *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- HAJDARPAŠIĆ, Edin. *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840–1914*. Ithaca–London: Cornell University Press, 2015, 161–199.
- HASELSTEINER, Horst. *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Zagreb: Naprijed, 1999.
- HEIDEGGER, Martin. "The Age of the World Picture." In: HEIDEGGER, Martin (ed.). *Off the Beaten Track*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 57–85.
- HEISS, Johann, Johannes Feichtinger. "Distant Neighbors: Uses of Orientalism in the Late Nineteenth Century Austro-Hungarian Empire." In: HODKINSON, James et. al (eds.). *Deploying Orientalism in Culture and History. From Germany to Central and Eastern Europe*. Rochester: Camden House, 2013, 148–165.
- HESSKY, Orosolya. "The Orinet on the Doorstep – Austrian Artists in Hungary." In: HUSSLEIN-ARCO, Agnes, Sabine Grabner (eds.). *Orient & Occident, Travelling 19th Century Austrian Painters*. Vienna: Hirmer, 2012, 119–127.
- JÁNOS, Jankó. *A millenniumi falu. (Szemkeő Endre szerk.) Néprajzi Múzeum*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 1989.

- ЈОВИЋ, Katarina. "The Conquered Land: Representations of Bosnia and Herzegovina in *Kriegs Bilder-Skizzen aus dem Bosnisch-Herzegowinischen Occupations-Feldzuge 1878*." In: МАКУЛЈЕВИЋ, Nenad (ed.). *Humans and Society in Times of Crisis. Culture of Remembrance, Visuality, and Crisis in the Balkans (17th-20th Century)*. Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade, 2021, 123-138.
- KAMISSEK, Chistoph, Jonas Kreienbaum. "An Imperial Cloud? Conceptualising Interimperial Connections and Transimperial Knowledge." *Journal of Modern European History* vol. 14, no. 2 (2016): 164-182.
- KAROLY, Dán. "Kállay Beni és a magyar imperializmus: Egy bátortalan kísérlet maradványai." *Aetas* vol. 15 (2000): 220-248.
- KÁCS, Gyula. "A kiállítási falu." U: GELLÉRI, Mór (ed.). *Ezredéves Országos Kiállítás Katalógusa*. Budapest: Kosmos Műintézet, 1896, 7-15.
- KRALJAČIĆ, Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.
- LOVRENOVIĆ, Ivan. „Mit o sretnom dobu.” U: SANKOVIĆ SIMČIĆ, Vjekoslava (ur.). *Savremene percepcije kulturnog nasljeđa Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini / Contemporary Perception of the Austro-Hungarian Cultural Heritage in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 2016, 1-4.
- MAKUJJEVIĆ, Nenad. "Habsburg orientalism: the image of Bosnia and Herzegovina in the 'Kronprinzenwerk'." *Зборник Маџице српске са ликовне уметности* бр. 41 (2013): 71-87.
- MAXWELL, Alexander. "Multiple Nationalism: National concepts in Nineteenth-Century Hungary and Benedict Anderson's 'Imagined Communities'." *Nationalism and Ethnic Politics* vol. 11, no. 3 (2005): 385-414.
- MIČEL, Vilijam Dž. T. „Pokaži i vidi: Kritika vizuelne kulture.” U: MIČEL, Vilijam Dž. T. (ur.). *Šta slike žele? Život i ljubavi slika*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016, 432-433.
- MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, Jelena. *The Eastern Question and the Voices of Reason: Austria-Hungary, Russia, and the Balkan States*. New York: Columbia University Press, 2002.
- MITCHELL, Thomas. "Orientalism and the Exhibitory Order." In: PREZIOSI, Donald (ed.). *The Art of Art History: A Critical Anthology*. Oxford: Oxford University Press, 1998, 455-572.
- MITCHELL, Thomas. "The World as Exhibition." *Comparative Studies in Society and History* vol. 31, no. 2 (1989): 219-220.
- NIKOLIĆ, Anja. "Similarities and Differences in Imperial Administration: Great Britain in Egypt and Austria-Hungary in Bosnia-Herzegovina 1878-1903." *Balkanica XLVII* (2016): 177-195.
- NOCHLIN, Linda. "The Imaginary Orient." *Art in America* no. 71 (1983): 118-131, 187-191.
- OKEY, Robin. *Taming Balkan Nationalism, The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878-1914*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- RAMPLEY, Mattew. "Peasants in Vienna: Ethnographic Display and the 1873 World's Fair." *Austrian History Yearbook* vol. 42 (2011): 110-132.
- REYNOLDS CORDILEONE, Diana. "Swords into Souvenirs: Bosnian Arts and Crafts under Habsburg Administration." In: JOHLER, Reinhard, Christian Marchetti, Monique Sheer (Eds.). *Doing Anthropology in Wartime and Warzones*. Bielefeld: Transcript Historie, 2010, 169-189.
- REYNOLDS-CORDILEONE, Diana. "Displaying Bosnia: Imperialism, Orientalism, and Exhibitionary Cultures in Vienna and Beyond 1878-1914." *Austrian History Yearbook* vol. 26 (2015): 29-50.
- RUTHNER, Clemens. "Habsburg Only Colony? Bosnia-Herzegovina and Austria-Hungary 1878-1918." *SEEU Review* vol. 13, no. 1 (2018): 2-14.

- SAID, Edvard. *Orijentalizam*. Beograd: XX vek, 2008.
- SINKÓ, Katalin. "A *História a mi erős várunk*. A millenniumi kiállítás mint Gesamtkunstwerk." In: ZÁDOR, Anna (ed.). *Historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete, 1993, 132–147.
- SISA, József. "The Millennium Buildings." In: SISA, József (ed.). *Motherland and Progress. Hungarian Architecture and Design 1800–1900*. Basel: Birkhäuser, 2016, 776–826.
- STAMM, Ulrike. "Oriental Sexuality and Its Uses in Nineteenth-Century Travelogues." In: ZIŞAN FURAT, Ayşe, Hamit Er (eds.). *Balkans and Islam: Encounter, Transformation, Discontinuity, Continuity*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012, 228–241.
- ŠPICER, Mavro. „Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budimpešti.” *Nada* br. 8 (1896): 158.
- ŠPICER, Mavro. „Budimpešta koncem aprila 1896. S milenijumske izložbe II.” *Nada* br. 9 (1896): 178.
- ŠPICER, Mavro. „Budimpešta koncem aprila 1896. S milenijumske izložbe III.” *Nada* br. 10 (1896): 197.
- ŠPICER, Mavro. „Budimpešta koncem aprila 1896. S milenijumske izložbe IV.” *Nada* br. 11 (1896): 216.
- ŠPICER, Mavro. „Budimpešta koncem aprila 1896. S milenijumske izložbe XII.” *Nada* br. 19 (1896): 375.
- ŠPICER, Mavro. „Budimpešta koncem aprila 1896. S milenijumske izložbe XIV.” *Nada* br. 21 (1896): 416.
- TELESKO, Werner. *Das 19. Jahrhundert: Eine Epoche und ihre Medien*. Wien–Köln–Weimer: Böhlau Verlag, 2010.
- TODOROVA, Maria. *Imaging the Balkans*. New York – Oxford: Oxford UP, 1997.
- VARGA, János. *A Hungarian Quo Vadis: Political Trends and Theories of the Early 1840s*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- ZIŞAN FURAT, Ayşe. "A Cultural Transformation Project: Religious and Educational Policy of the Austro-Hungarian Empire in Bosnia (1878–1918)." U: ZIŞAN FURAT, Ayşe, Hamit Er (eds.). *Balkans and Islam: Encounter, Transformation, Discontinuity, Continuity*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012, 63–84.

Jovana D. Milovanović, Katarina R. Jović

VISUAL CODING OF IDENTITY:
THE PAVILIONS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
AT THE MILLENNIUM EXHIBITION IN BUDAPEST IN 1896

Summary

The intricacies of identity policies within the late 19th-century Kingdom of Hungary became apparent at the Millennium Exhibition in Budapest, notably through the visual representation and conceptualization of the Bosnian pavilions. These pavilions, dedicated to showcasing Bosnia and Herzegovina, were curated to exhibit achievements in art (architecture, painting, crafts, and design), culture, education, and economics. Embedded within these spaces were *living pictures* and exhibits saturated with the poetics of Orientalism, mirroring the prevailing imperial imagination of Europe during that era. The Bosnian pavilions, strategically positioned within the Dual Monarchy, served a dual role. On the one hand, they aimed to portray the Kingdom of Hungary as an imperial force engaged in a civilizing mission to enlighten the people of Bosnia and Herzegovina. On the other hand, they sought to shape and influence the emergence of a *Bosniak* identity in the periphery.

This paper delves into verbal and visual sources gleaned from press publications in Budapest and Sarajevo, contextualizing these pavilions within the imperialistic modes of presentation characteristic of the 19th-century world fairs in European centres. Beyond the official narrative of liberating Bosnia and Herzegovina from Ottoman rule, there were the pragmatic interests of the Dual Monarchy, fueled by political-strategic, economic, and territorial expansion motives. The Austro-Hungarian occupation commenced in 1878 with the aim to quell pan-Slavism, secure access to resources, and extend market influence. Under the leadership of Benjamin Kállay, the civilizing mission in Bosnia and Herzegovina encompassed modernization and the preservation of local heritage, adhering to the occupier's standards. The orientalist discourse and poetics embedded in the Bosnian pavilions were the instruments for fostering imperialistic perspectives on the *Bosnian Orient*.

Bearing witness to essentialist dichotomies between the so-called *East* and *West*, as articulated in contemporaneous literary sources, the representational patterns visible at the Millennial Exhibition in Budapest reflected and reinforced these prevailing notions. This paper endeavours to provide a comprehensive understanding of the socio-political and cultural complexities that defined this transformative period in the Austro-Hungarian Empire, particularly through the lens of representation and discourses concerning Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Millennium Exhibition, Budapest, Austro-Hungarian Monarchy, imperialism, Orientalism, Bosniak identity, visual culture.